

Олександр Лисенко (Київ)

Конфесійні аспекти міжнаціональних стосунків на території України (1943–1945)

Конфесійна карта України на час звільнення території республіки від окупантів була надзвичайно строкатою. Окрім кількох протестантських деномінацій тут діяло п'ять «великих» церков: Автономна, Автокефальна й Обновленська православні, а також Греко-католицька і Римо-католицька. Якщо Берлін намагався підтримувати поліконфесійний характер релігійного життя в Україні, не допустити створення єдиної церкви, то Кремль, навпаки, за будь-яку ціну прагнув уніфікації цього сегмента суспільної самодіяльності.

Мотивація Сталіна була пов'язана з прагненням створити єдину релігійну структуру, повністю підпорядковану й підконтрольну керівництву держави. Це наднаціональне утворення (хоча й з виразним російським орнаментом) мало стати ще однією опорною колоною режиму, покликаною охоплювати ту суспільну нішу, в якій, за визначенням, не могли діяти більшовицька партія чи інші державні й громадські об'єднання. Переживши роки гонінь та війну, Церква продемонструвала здатність до духовної мобілізації людей, зміцнила свій авторитет. Амбіційні геополітичні плани Сталіна перетворювали Церкву на інструмент зовнішньополітичного впливу, а також додатковий аргумент на користь тверджень про демократичний соціалістичний устрій у СРСР.

Окрім усього сказаного, єдина Православна церква мала забезпечити лінію партії в національному питанні. «Батько народів» вважав себе

найкращим фахівцем у цій сфері, а необмежена влада дозволяла йому вирішувати долі чи карати цілі етноси за принципом колективної відповідальності. Однак навіть такий досвідчений політик, як Сталін, помилявся, вважаючи, що тотальна інтернаціоналізація Союзу робить незворотним процес міжнаціональної дифузії та формування нової спільноти – «радянського народу». Війна продемонструвала незалежницькі устремління прибалтів й українців, живучість російських національних традицій. Це змусило правлячу верхівку змінити акценти в національній політиці на експлуатацію російських мотивів, а також втілення ідеї єдиного православно-слов'янського простору. Русифікація, ліквідація конкурентів РПЦ на конфесійному полі, закамуфльована денационалізація й приниження неросійських народів стали найбільш яскравими виявами цього курсу.

У книзі «Історія історика» А. Гуревич писав: «На протязі всієї війни і навіть до початку її Сталін маніпулював суспільною свідомістю таким чином, що ідеї марксизму і пролетарського інтернаціоналізму, залишені в офіційних програмах, все в більшій мірі замінялися ідеями націоналістичними, ідеями патріотическої міфології. Уже в самому початку війни Сталін счел потрібним ссылатись не на одного лише Леніна, а на Александра Невського, Дмитрия Донського, Суворова, Кутузова, заигрывать с церковью. Он понимал, что для достижения победы нужно было мобилизовать историю, приносивший ее к насущным потребностям момента. Не в последнюю очередь он спекулировал на чувствах шовинизма и ксенофобии и уже в конце войны все более активно на них играл. Приходится признать, что его национальная политика находила отклик и поддержку не только в государственном и партийном аппарате, но и у определенной части общества»¹.

Є всі підстави вважати, що сам Сталін реанімував «російську ідею» в її націоналістично-православних обдурках і модифікованій версії триєдиного символу «вождь (читай – самодержавство), православ'я, народність» (згадаймо хоча б тост за «великий російський народ» 1945 р.). «Для російського націоналізму (як ідеології), – писав Л. Зашкільняк, – характерне постійне прагнення до завершення формування російської нації на великодержавних слов'янофільських засадах (“історичної спадковості”), в світлі яких Україна має першочергове політичне й психологічне значення, так би мовити, ключове в справі відбудови Росії як світової дер-

¹ Гуревич А. История историка. – М., 2004. – С. 86.

жави»². Нова фаза зовнішньої політики Кремля вимагала якнайшвидшої ліквідації національно-визвольних рухів і будь-яких опозиційних інституцій. До таких належали насамперед самостійницький рух в Україні, Греко-католицька церква, яка асоціювалася з націоналістичним підпіллям, а також колаборантами. «Рукою Ватикана», з яким у більшовицького режиму склалися антагоністичні стосунки, вважалася Римо-католицька церква.

Головним вектором релігійної політики Москви вважався православний. Спеціально для цього 14 травня 1943 р. було створено Раду в справах Руської православної церкви (РС РПЦ)³. Цікаво, що митрополит Сергій під час зустрічі зі Сталіним запропонував саме таку назву, а відповідно, і титулатуру – «патріарх Московський і всієї Русі» (а не Росії), як це було до революції. Після смерті першоієрарха (травень 1944 р.) у листопаді відбувся Собор єпископів, який розглянув питання про правонаступництво. Голова РС РПЦ Г. Карпов у виступі перед архієреями наголошував: духовенство переконалося, що «лише радянська влада здатна врятувати Вітчизну, а отже, врятувати і Руську православну церкву, якій загрожує така ж небезпека рабства, знищення, як усьому російському»⁴. Чутливо вловивши нові нюанси політичної кон'юнктури, архієреї РПЦ у своїх пастирських посланнях апелювали до свідомості «руського народу», оскільки єдність «руського народу» ототожнювалася з єдністю Церкви.

Задля ліквідації поліконфесійності було запроваджено складну систему обліку та реєстрації релігійних громад. Пропускаючи через щільне сито перевірок документи «двадцятки», радянські спецслужби й функціонери РС РПЦ і Ради у справах релігійних культів (РСРК) виявляли «націоналістів», «неблагонадійних».

У середині 1944 р. у 14 областях республіки на обліку перебувало 2533 приходи патріаршої орієнтації, 98 – обновленської та 97 – автокефальної⁵. На кінець III кварталу того ж року по 22 областях УРСР (без Волинської і Тернопільської) налічувалося відповідно 4656, 102 і 69 дію-

² *Зашикільняк Л.* Рецензія на книгу В. В. Петровського «Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі 1991–2001 р.» // *Україна модерна*. – Ч. 9. – К.; Львів, 2005. – С. 35.

³ Для всіх інших конфесій призначалася Рада у справах релігійних культів.

⁴ Государственный архив Российской Федерации, ф. 6991, оп. 2, д. 8, л. 105.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ), ф. 4648, оп. 3, спр. 3, арк. 12.

чих храмів. До початку 1945 р. на обліку перебувало всього 36 культових споруд УАПЦ, 24 священники і 14 псаломщиків⁶. Всі автокефальні єпископи емігрували або зреклися сану, небезпідставно очікуючи репресій з боку каральних радянських органів. «Ламаючи хребет» автокефальному рухові, влада подавала це в контексті боротьби з «українським націоналізмом», «зрадниками Батьківщини», які нібито співпрацювали з німецькими окупантами. За таких обставин рядовий клір УАПЦ волів за краще після відповідної процедури покаяння перейти під юрисдикцію Московської патріархії.

Однак були й такі, чиє пастирське сумління і громадський обов'язок виявилися вищими за почуття особистої безпеки. Саме вони ставали жертвами державного терору. Так, у серпні 1944 р. двох автокефальних священників Дніпропетровщини засудили до страти, 17 – до 10–20-річних термінів ув'язнення за політично-кримінальними звинуваченнями⁷. Значну групу священнослужителів УАПЦ, які відмовилися визнавати вказівки Кіровоградського архієрея (дехто з них відкрито називав себе «українським націоналістом»), відлучили від служби й репресували⁸. Уповноважений РС РПЦ по Київській області Федотов отримав інформацію про поширення серед колишніх автокефальних (вже перерукопокладених) священників заклику: «Вкупі, хлопці, держімося, не забувайте української апостольської церкви, визволяйте один одного»⁹. У звіті уповноваженого РС РПЦ по УРСР П. Ходченка за II квартал 1944 р. наголошувалося, що автокефалісти Київщини звинувачували «московських тихонівських вовків у ненависті до них, українців, не хочуть, щоб вони молилися рідною мовою, віднімають у них приходи, вимагають та б'ють їх, ображають “самосвятами”, пропонують переосвячуватися, за що беруть великі гроші... У свою чергу православні [тобто підпорядковані Московській патріархії. – *О.Л.*] священники не залишаються в боргу. Вони кажуть, що автокефалісти за німців “жити їм не давали”. Вони писали доноси на православних священників у гестапо, передавали їх до рук гітлерівців і т.п.»¹⁰ Міжконфесійні чвари приховували чітко сплановану акцію, спрямовану на остаточну ліквідацію автокефального руху, що синонімізувався з українським сепаратизмом.

⁶ Там само, арк. 42–43.

⁷ Там само, спр. 1, арк. 9 і зв.

⁸ Там само, спр. 8, арк. 15; спр. 11, арк. 168.

⁹ Там само, спр. 11, арк. 117.

¹⁰ Там само, спр. 3, арк. 19–20.

Якась частина українського духовенства зневірилась у можливості відродження УАПЦ в умовах режиму, інші змирилися з поразкою і, задовольнившись дозволом екзарха України вести богослужіння українською мовою, переходили під омофор Московської патріархії.

Широкомасштабний план витворення єдиного православного простору передбачав цілий ряд заходів. Основні його положення були викладені в підготовленій Г. Карповим «Інструкції № 58», яку 17 березня 1945 р. завізував Сталін. Документ заслуговує на те, щоб розглянути його детальніше. Передбачалося «вжити заходів до ліквідації автокефалії польської православної церкви... для її цілковитого приєднання до Московської патріархії», а також «оформити прилучення до Московської патріархії Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії», яка в той час перебувала під юрисдикцією Сербської православної церкви. Влада пішла навіть на організацію православних братств у Луцьку та Львові, надавши їм право на здійснення місіонерської і добродійної діяльності, причому завданням братств було «зміцнення православ'я і протиставлення його католицизму».

За словами Б. Боцюрківа, стратегічною метою радянської політики в Галичині стало «знищення органічного взаємозв'язку між греко-католицькою еклезіяльною totoжністю і сильною національною свідомістю місцевого українського населення»¹¹.

Православізацію переважно греко-католицьких теренів планувалося здійснити шляхом створення Львівської православної єпархії, що мала об'єднати православні приходи Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Тернопільської областей, на чолі з єпископом-українцем(!); надання права проведення місіонерської роботи священнослужителям цієї єпархії; організації в середовищі греко-католицького кліру ініціативної групи, яка «повинна буде декларативно заявити про розрив із Ватиканом і закликати уніяцьке духовенство до переходу на православ'я»¹².

Національний підтекст антиунійної акції засвідчує документ, підготовлений головою РСРК І. Полянським. У ньому, зокрема, зазначалося: «Інформуємо вас, що греко-католицька (уніяцька) церква, в особі митрополитичого управління, зайняла цілковито неприпустиму в політичному відношенні позицію і стала на шлях боротьби з Радянською владою,

¹¹ Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). – Львів, 2005. – С. 207.

¹² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 23, спр. 1638, арк. 99–100.

надаючи активну підтримку антирадянському націоналістичному рухові. У зв'язку з цим... здійснюються заходи, спрямовані на ліквідацію впливу повністю окатоличеного уніатського духовенства і до переходу віруючих на православ'я»¹³.

Насправді офіційна позиція УГКЦ вирізнялася підкресленою лояльністю щодо більшовицької влади, хоч на індивідуальному рівні значна частина греко-католицьких пастирів якщо не співчувала ОУН і УПА, то принаймні поділяла сподівання на відродження української суверенної держави і не симпатизувала комуністам.

Про перебіг кампанії, спрямованої на суспільну дискредитацію УГКЦ та її організаційне знищення, в науковій літературі сказано багато. Та все ж хотілося б звернути увагу на деякі сторінки цієї історії.

Сталін уміло користувався плодами своєї наступальної геополітики, що безпосередньо визначило долю УГКЦ і позначилося на позиціях Римо-католицької церкви в Україні. У першому випадку йдеться про те, що нова конфігурація західних народів республіки вибивала один із козирів і гасел самостійників, які стосувалися збирання всіх етнічних земель у складі однієї української держави. Вустах маріонеткової «Ініціативної групи» ця перемога Кремля екстраполювалася на конфесійний ґрунт. У зверненні даної групи від 28 травня 1945 р. до уряду з цього приводу наголошувалося: «Сповнилися відвічні мрії всіх українців: всі українські землі возєдналися з матір'ю, повстала завітна “соборна Україна”, реальна, в братерському союзі з Москвою і з усіма радянськими народами... Для думаючих ясно, що уніатська Церква, як уніатська, в цих наших умовах державного життя являється як історичний пережиток. Коли весь український народ об'єднався в один державний організм, то і його Церква мусить об'єднатися в одну церкву – в свою рідну, незалежну від чужинської кормиги, в православну, що є Церквою наших батьків»¹⁴.

«Соборизація» України по-сталінські завершалася «воз'єднанням» Закарпаття відповідно до чехословацько-радянської угоди від 25 червня 1945 р. Закарпаття від Галичини «різнилося... відносною слабкістю національного самоусвідомлення та, пов'язаною з цим, відсутністю потужного руху опору місцевого населення, хоча виглядало, що і тут український націоналізм кидав виклик традиційній “русинській” іден-

¹³ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні, 1917–1953: Сусп.-політ. та істор.-правов. аналіз. – Кн. 1. – К., 1994. – С. 321.

¹⁴ Діяння собору греко-католицької Церкви у Львові, 8–10 березня 1946. – Львів, 1946. – С. 17–19.

тифікації»¹⁵. На Мукачівську єпархію, яка налічувала 461,5 тис. віруючих, 281 парафію, 459 храмів і каплиць, 354 священників, 5 монастирів, спробували поширити рішення Львівського собору. Однак ця єпархія ніколи не належала до Галицької митрополії, тому тут не поспішали прислухатися до його ухвал. Цікаво, що за етнічним складом серед душ-пастирів переважали ті, хто ідентифікував себе як русини – 130 осіб, українці – 86, угорці – 17, словаки – 12, румуни – 2¹⁶. Однак тільки після вбивства авторитетного єпископа Т. Ромжі, примусової передачі уніатських храмів православним громадам, ліквідації монастирів, припинення реєстрації греко-католицьких приходів, арештів противників переходу в православ'я влада домоглася свого. На Чернечій горі в уже православному монастирі Св. Миколая 28 серпня 1949 р. перший з відомих «конвертирів», о. Іриней Кондратович, проголосив акт про те, що у Карпатській Україні покінчено з єдністю з Римом, що ця унія була антинаціональною, а історія довела, що її було накинено чужинцями-русинами українцям, і що відтепер всі вони стали назавжди православними дітьми «святої матері, Руської Православної Церкви»¹⁷. Навіть сильна москвофільська партія закарпатського русинства, що зверталася особисто до Сталіна з проханням включити край до складу СРСР (але не України), не зуміла нейтралізувати спротив греко-католицького кліру та віруючих антиунійним заходам, хоч тут він виявився менш стійким і тривалим, ніж у Західній Україні, а також не мав виразного етнічного змісту. В Галичині ж і на Волині ліквідація греко-католицизму сприймалась як складова другої радянської країни і викликала стійке несприйняття значної частини населення, що чинило активний і пасивний опір. Саме в цей час до слова «східняки», яке не завжди вживалося з негативним підтекстом, додалися інші вербальні форми – «западєнці», «бандерівці» з сучасним наповненням і принизливо-узагальнюючим способом застосування. Набувши статусу офіційної ідеології, останнє поняття несло на собі відбиток ставлення режиму до самостійницьких прагнень українців, їх національних почуттів.

Поряд з цим мешканці Західної України стали широко вживати подібні дефініції – «москалі», «совєти», які несли конфліктне навантаження й мали національно-політичний відтінок.

¹⁵ *Боцюрків Б.* Зазн. праця. – С. 178.

¹⁶ Там само. – С. 189, 191.

¹⁷ *Boysak B.* The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine. – Toronto; New York, 1963. – S. 217–218.

Лінія розмежування, маркерами якого виступали подібні ідіоми, перетворилася на справжню лінію фронту, коли радянські силові структури взялися до ліквідації збройного українського підпілля.

Необхідність розв'язання українсько-польського конфлікту підштовхувало радянський уряд до «комплексних» заходів й у релігійній сфері. Римо-католицький костюл послідовно обстоював домагання польського національного підпілля й емігрантського уряду в Лондоні щодо відновлення Польщі у довоєнних кордонах. Враховуючи, скільки зусиль витратив Сталін, аби нав'язати союзникам по антигітлерівській коаліції власну концепцію вирішення «польського питання», можна було очікувати, що він не піде на жодні компроміси з костюлом. В офіційних документах практично відсутні його оцінки ролі польського духовенства, однак немає жодних сумнівів, що він добре знав, яку місію в польському суспільстві виконує Церква.

Ідеологічне обґрунтування наступу на позиції католицизму здійснювалося шляхом його протиставлення православ'ю. Так, у закритому листі політбюро ЦК КП(б)У (березень 1945 р.) стверджувалося, що «у зверненні до християн цілого світу православна церква, на противагу Римо-католицькій, закликає християн довести справу розгрому Німеччини і покарання злочинців до кінця. Тим самим православна церква виступає проти Римо-католицької церкви, яка веде пропаганду за м'які умови миру для фашистської Німеччини»¹⁸.

Сценарій витіснення римо-католицького костюлу з політичної сцени відрізнявся від антиунійної акції. Ватикан і міжнародна католицька громадськість ніколи не дозволила б просто знищити римо-католицькі приходи шляхом їхнього «перепрофілювання» у православні, та й самі віруючі й духовенство вважали віру однією з іманентних ознак етнічної самоідентифікації поляків.

Слід віддати належне політичному хисту Сталіна: і в цій надскладній ситуації він знайшов, здається, оптимальне рішення. Його суть зводилася до обміну польським та українським населенням між двома державами під претекстом подолання міжнаціонального протистояння й ліквідації радикальних націоналістичних рухів, які репрезентували Армія крайова й Українська повстанська армія.

Та перш, ніж аналізувати етноконфесійну складову цього міграційного мегапроекту, слід хоча б стисло окреслити характер українсько-польських стосунків у той період. Про конфліктогенні чинники, які виз-

¹⁸ ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 1638, арк. 28–33.

начали алгоритм цих взаємин, сказано досить багато, натомість позитивні імпульси до порозуміння стали предметом обговорення лише останнім часом. Маючи в розпорядженні цілу низку документів, які ілюструють обоюстороннє прагнення сторін до пошуку взаємоприйнятних умов для залагодження конфлікту, обмежимося лише кількома епізодами.

Ще у травні 1942 р. «Вісник української інформаційної служби ОУН», повідомляючи про діяльність на Західно-українських землях (ЗУЗ) польських організацій («Легіону Смерці», «Бяли Ожел», «Польської організації Неподлеглосці», «Польської організації терористичної» та ін.), які діяли під гаслом «Неподлегла Польська», наголошував: «Всі діють проти Українців. Ми для них найбільші вороги, може більші як німці. До жидів і москалів ставляться прихильно. Видне значне співділання. На Великдень були розкидані польські летючки протинімецькі і протиукраїнські»¹⁹. Трагічні події 1942–1944 р. на теренах спільного проживання українців та поляків знайшли відображення у численних звітах, інформаціях, наказах польських та українських підпільних інституцій. Для прикладу, генерал С. Ровецький у квітні 1943 р. відправив до Лондона розгорнуту аналітичну записку для штабу Верховного головнокомандувача Польських збройних сил, у якій, зокрема, містилась характеристика українських суспільно-політичних сил. Окрім «бандерівського руху» автори документа виокремлювали другий центр впливу на українську спільноту Генерал-губернаторства – «католицько-консервативне угруповання, яке спирається на найбільш важливого авторитета – митрополита Шептицького і на церковний апарат. На початку німецької окупації він впливав примирливо на антипольські настрої населення і зберіг стримане ставлення стосовно гітлеризму. Ці елементи, занепокоєні духовним майбутнім народу, вже тепер бачать майбутнє українського народу у співробітництві з Польщею»²⁰. У серпні 1943 р. ксьондз Щепан від імені коменданта Збройного визволення Львова виступив з пропозицією про зустріч з митрополитом Шептицьким. Під час бесіди польський священник поклав відповідальність за міжнаціональні сутички на греко-католицьке духовенство, а також висловив претензії з приводу позиції першоїєрарха УГКЦ, який не протидіяв антипольським виступам. Митрополит Шептицький висловив жаль з при-

¹⁹ Польща та Україна у тридцятих та сорокових роках ХХ століття. – Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами, 1942–1945. – Ч. 1. – Варшава; К., 2003. – С. 110.

²⁰ Там само. – С. 123–124.

воду ситуації, що склалася, наголосивши при цьому, що «поляки завдали українцям надто багато кривд у період польської державності, щоб тепер він міг запобігти цій акції»²¹. Насправді митрополит А. Шептицький у своїх архіпастирських посланнях і бесідах неодноразово засуджував насильство як засіб розв'язання міжетнічних та політичних проблем. Певно, мало хто краще за нього знав дійсні причини й механізми ескалації конфлікту, тому його бачення й оцінки подій розходилися з візією польської сторони.

Слід нагадати, що контакти представників українського та польського національного підпілля тривали упродовж 1942–1944 рр. За цей час амплітуда взаємних звинувачень і поступок істотно коливалася. Однак весною 1944 р., з наближенням лінії фронту, визначальною тенденцією стає зближення позицій в оцінці союзників і ворогів польської та української державності. Єдиним питанням, яке контрагенти діалогу трактували по-різному, залишалася проблема кордонів. Поляки стояли на непорушності кордонів 1939 р., українці вважали, що всі терени, на яких етнічні українці становлять історично корінне населення, мають увійти до складу соборної Української держави. У всьому іншому сторони мали близькі погляди.

У березні 1944 р. відбулися переговори делегатів польської Крайової репрезентації політичної (КРП) з керівниками бандерівського підпілля, під час яких останні висловили переконання, що «повна незалежність Польщі неможлива без України – і навпаки. ...Для поляків усе ще існує комуністично-російська проблема. Для нас вона існує й існуватиме постійно лишень як проблема російського імперіалізму, незважаючи на забарвлення. Ми завжди битимемо в цей імперіалізм, поки його не розвалимо. Нам ясно, що ми належимо до Європи і проти всієї московської системи будемо виступати спільно з іншими народами, які залишаються у московській неволі. Здаємо собі справу, що упорядкування цієї частини Європи може і повинна здійснити Польща або в союзі держав, або у федерації народів Центральної і Східної [Європи]. Знаємо і цінуємо роль Польщі як союзника, але знаємо, у даний момент вона ще є фікцією – це не означає, що ми заперечуємо проти її суб'єктності або чогось іншого. Однак знаємо, що ця суб'єктність у цьому концерті не існує, поки Росія є сильною, поки цій Росії не протиставлені реальні концепції і сили. Поки що проблема України є проблемою виключно Сталіна – йдеться про те, що ця проблема повинна стати проблемою

²¹ Там само. – С. 282.

Європи, сусіда Польщі і Союзників»²². Віддаючи належне відвертості партнерів по переговорах й об'єктивності їхніх узагальнень, все ж необхідно закинути їм неадекватну оцінку сили сталінського режиму. Ялтинські угоди стали карт-бланшем для послідовних і рішучих дій Москви. Прелюдією договору про кордон між Польщею та СРСР став уже згаданий польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр., результатом якого було усунення загрозливого, конфліктогенного співвідношення між поляками й українцями у прикордонних областях обох держав. Не вдаючись до деталей, наведемо лише загальну кількість мігрантів: 812 688 осіб польської національності виїхало з УРСР до Польської республіки, 472 635 українців перетнули кордон у зворотному напрямі²³.

Паралельно вирішувалася доля костюлу.

Механізмом, який дозволяв диктувати релігійним інституціям волю керівництва країни, стала процедура реєстрації. Збюрократизована й ускладнена, вона регулювала кількість громад. Без санкції РСРК й уряду жодна з них не мала права організувати богослужіння, отримати храм у користування тощо (про володіння ним і не йшлося!).

Малочисленним громадам, що залишалися, під різним приводом відмовляли у реєстрації. Йшов грудень 1945 р., коли уповноважений РСРК по Київській обл. Зарецький у листі до голови Ради І. Полянського писав: «Маючи вказівки від Ради утримуватися від реєстрації римсько-католицьких громад до особливого розпорядження, я громаду не реєструю, але і не розпускаю, хоча це не є вирішенням питання». Обласний функціонер пропонував внести корективи у ставлення до римо-католиків Західної України, де були ще «сильні впливи на цю групу віруючих національних польських елементів і духовенства Польщі»²⁴.

Тим часом кількість католицьких приходів і священників неухильно зменшувалася. 1944 р. у Дрогобицькій області налічувалося 87 костьолів, 75 служителів культу, а на 1 липня 1946 р. залишилося 16 храмів. 59 сьондзів, 3 каноніки і 2 адміністратори виїхали до Польщі. На Львівщині кількість діючих костьолів за цей час зменшилася відповідно з 413 до 126, а кількість парафій – зі 166 до 46, на Станіславщині діяли

²² Там само. – С. 299–300.

²³ Там само. – Т. 2: Переселення поляків та українців в 1944–1946 рр. – Варшава; К., 2000. – С. 52.

²⁴ ЦДАВОУ, ф. 4648, оп. 2, спр. 2, арк. 13 і зв.

27 храмів з 230 та 8 парафій замість колишніх 92, на Тернопіллі – 67 храмів з 414 та 22 громади із 68, на Волині – лише 3 громади з 23²⁵.

Більшість католицьких храмів переобладнувалася в установи культурно-освітнього профілю – театри, кінотеатри, школи, бібліотеки, архівосховища тощо. При цьому ігнорувалися інтереси віруючих, які часто мали всі законні підстави на отримання культових споруд у користування.

Наслідком взаємодії багатьох факторів – геополітичних амбіцій Сталіна, національно-визвольної боротьби польських та українських збройних формувань, гострого протистояння на міжнаціональному ґрунті – стали суттєві етноконфесійні трансформації, що охопили значну територію України і Польщі. «Розвівши» українців та поляків по обидва боки кордонів й ліквідувавши анклави їх спільного проживання на території УРСР, радянський уряд водночас знищив опозиційні структури – Греко-католицьку і Римо-католицьку церкву. Боротьбу проти польського й українського націоналістичного підпілля довелося вести значно довший час.

²⁵ Там само, оп. 1, спр. 5, арк. 2; оп. 2, спр. 20, арк. 34.